

Liturgiska Handböcker.

Ludwig Eisenhofer, Handbuch der katholischen Liturgik. Erster Band: Allgemeine Liturgik. Freiburg im Breisgau, Herder 1932. 14 M., in Leinwand 16 M., 608 sidor.

Peter Schindler, Liturgi. En Haandbok. København, J. H. Schultz 1928—1930. 440 + 142 sidor.

A. O. T. Hellerström, Liturgik. Stockholm, Diakonistyrelsens förlag 1932. Häftad kr. 7: 50, inb. kr. 8: 50. 354 sidor.

Sedan mer än ett årtionde tillbaka hava de båda stora tyska handböckerna i liturgik — den protestantiska av Rietschel (del I 1900, del II 1909) och den katolska av Thalhofer (andra uppl. i två band, bearbetad av Eisenhofer 1912) — varit utgångna ur bokhandeln. På båda hållen torde ansträngningar gjorts för att få ut nya upplagor. På båda sidor torde de ekonomiska förhållandena efter kriget lagt hinder i vägen. På protestantiskt håll torde dessutom svårigheten att finna någon kompetent vetenskapsman, som ville ägna sig åt det krävande arbetet, hava varit avgörande. Så hava katolikerna hunnit först. Såsom en ny upplaga av Thalhofer är nämligen Eisenhofers verk att betrakta, ehuru det framträder som ett nytt, självständigt arbete. Redan 1924 utgav författaren som ett band i Herder's Theologische Grundrisse en liten »Katholische Liturgik». En mångdubbel utvidgning av denna lilla förträffliga bok är hans nya *Handbuch der katholischen Liturgik*.

Den nu föreliggande första delens innehåll har författaren sammanfört under den tämligen misslyckade rubriken »Allgemeine Liturgik». Inledningsvis behandlas i tvenne kapitel frågorna »Kultus und Liturgie» och »Die Liturgie als Wissenschaft». Detta senare kapitel meddelar huvudsakligen översikten av liturgikens källor och liturgikens historia, båda lika hårdsmälta som förträffliga genom sin oerhörda anhopning av stoff. Framställningen av den allmänna liturgiken fortskrider sedan i tre delar. I den första skildras den katolska liturgiens former (1. Formen des Wortes, 2. Darstellende Formen, »koppens åthävor vid gudstjänsten», som gamle Baelter skulle ha uttryckt sig, 3. Natursymbole, såsom ljus, rökelse, vatten, olja). Något som i denna del särskilt förtjänar att med gillande framhävas är den stora uppmärksamhet som ägnats åt den kyrkliga musiken, en sida av gudstjänstlivet som eljest alltid plägar vara ytterst styvmoderligt behandlad i de sammanfattande liturgiska framställningarna. Icke mindre än 30 sidor hava här offrats åt de kyrkomusikaliska frågorna. Ej blott den gregorianska sången utan även den klassiska vokalpolyfonien samt orgeln och instrumentalmusiken och den nutida kyrkomusikaliska lagstiftningen hava blivit ihågkomna. Den andra delen i föreliggande band behandlar kyrkorummet och dess utsmyckning (1. Kirche und Begräbnisstätte, 2. Die Ausstattung des gottesdienstlichen Raumes; här sålunda bl. a. altare, dopfont, klocker, 3. Die liturgischen Gefässe, 4. Die liturgischen Gewänder und Insignien). Tredje delen är slutligen ägnad åt kyrkoåret (1. Das Kirchenjahr im allgemeinen,

2. Der Osterfestkreis, 3. Der Weihnachtsfestkreis und die unbeweglichen Feste des Kirchenjahres, 4. Ausgestaltung des kirchlichen Festkalenders).

Det andra bandet skall innehålla den »speciella» liturgiken: mässoffret, sakramenten, sakramentalierna och tidebönen. Enligt det i mars dagtecknade förordet hade tryckningen av detta sista band redan då begynt och detsamma utlovas »in nicht allzu ferner Zeit».

Man är kanske böjd att anmärka på författarens uppställning, som nu blivit i största korthet skisserad. Onekligen verkar den något hantverksmässig. Särdeles intetsägande synas mig de båda namnen »Allgemeine Liturgik» och »Spezielle Liturgik». Men vad man än må anföra mot författarens gruppering av sitt material, ett är säkert: den är praktisk. Det är ovanligt lätt att i denna bok finna vad man söker, trots att registret kommer först i andra bandet. Och i en bok av sådant omfång är detta ingen liten förtjänst. Överskådligheten — men icke lättläsheten — gagnas ock i hög grad av författarens framställningsmetod: korta översikter med grövre stil, åtföljda av utförliga detaljutredningar med finare stil. Jag vet, att för mången en dylik uppställning är en styggelse. För egen del betraktar jag den i en handbok, som huvudsakligen är avsedd att användas som uppslagsbok, såsom nära nog idealisk.

Författarens framställning verkar genomgående solid och vederhäftig fast ganska tung. Hans huvudsyfte är att meddela historisk kunskap. Han skriver därför i allmänhet i bästa mening objektivt. I tvivelaktiga fall synes han iakttaga stor försiktighet.

Eisenhofers Liturgik är på intet sätt någon glänsande bok. Den är så mycket mera gedigen. Den är icke en bok, som man med förtjusning läser och — stoppar undan i någon vrå av bokhyllan och glömmer. Den är i stället en bok, som man knappast sätter sig att sträckläsa men som man i alla fall icke glömmer utan lagar att man har till hands på någon lättillgänglig plats i sin bokhylla som en god vän, som man kan fråga om allt och av vilken man i de flesta fall på en rimlig fråga kan få ett utförligt och tillförlitligt svar. Den är värd sitt pris — även i svenska pengar trots vår deprecierade valuta. Jag har svårt att föreställa mig, att någon mera allvarligt liturgiskt intresserad, som fått tillfälle att se boken, kan övervinna frestelsen att skaffa sig den.

*

Eisenhofers Liturgik är avsedd att vara en vetenskaplig handbok och trots att ett ganska trovärdigt reklamprospekt påstår att »die darin wirkende Religiosität, die anmutige und schlichteindrungliche Darstellung machen das Studium dieses Liturgie-Handbuchs auch für den gebildeten Laien schön und erkenntnissreich», betvivlar jag likväl starkt, att någon lekman, åtminstone i Sverige, skulle finna läsningen »schön». Annorlunda förhåller det sig med *Schindlers Liturgi*. Den är skriven för att tjäna den bildade lekmannen, närmare bestämt den bildade konvertiten, och har sin prägel härav. Boken är ett led i en av författaren utgiven serie skrifter om katolicismen — saerlig til Brug for Konvertitter før, under og efter deres Konversion. Det är här ingalunda vetenskapsman-

nen, som lidelsefritt meddelar en objektiv kunskap utan prästen, som predikar för att övertyga mera än undervisa. Och Schindler kan verkligen predika. Han vet i allmänhet vad han skall draga fram ur sin rika fatatur, som skall »göra sig», och hans stil är livlig och medryckande. Som prov på hans framställningskonst må följande rader tjäna, som bemöta en del invändningar mot religiösa ceremonier.

»Gud kan undvaere Former», vil man haevde.

Ja, men Mennesket kan ikke undvaere dem, lige saa lidt som Kaerligheden kan undvaere Kaertegn.

»Gud er Aand», vil man svare.

Ja, men Mennesket er ikke lutter Aand, og det er Menneskets fornemste Pligt at hylde Gud af al sin Aevne og med hele sit Vaesen — baade med Kød og Aand.

»Gud er ikke knyttet til Ting», siger man.

Jo, hvor han selv knytter sig til dem, er han knyttet til baade Mennesker. Ord, Vand, Brød og Vin.

Och när författaren definierar begreppet liturgi, är det vältalaren vi höra, icke vetenskapsmannen.

Et katholsk Kristenmenneske, der ikke har tilstraekkelig Kendskab til Liturgi, er at ligne ved en Mand, der bydes til Hoffet uden at besidde den fornødne Opdragelse — naturlig Takt kan føre langt, men der mangler dog noget.

Kongesønnerne i den himmelske Herres Hus maa opdrages til at forstaa Hofskikken; selv om de er hjemme, kan de ikke optraede som de vil — de har endaa en dobbelt Forpligtelse, fordi de er fødte baade Børn af Huset og Fyrster af Dynastiet.

Saa lad os da blive staaende ved det Udtryk for Liturgi: at den er Kongesønnernes Omgængelse med deres majestaetiske Fader — og det Udtryk for Helligbegrebet: at det er Hoffets Husgeraad, alt maerket med Rigets Vaaben og Kongekronen.

Rigsvaabnet er Korset — og Kronen er flettet af Torne.

Författarens förmåga av konkret framställning gör sig ock gällande vid stoffets gruppering. Här förekommer ingen indelning i »allmän liturgik» och »speciell liturgik» lika litet som några andra rubriker som smaka skrivbordslåda. Utan utgående från helighetsbegreppet såsom det konstitutiva i religionen sammanför han sitt material under följande rubriker: 1. Hellig og Søgn, 2. Hellige Steder, 3. Hellige Personer, 4. Hellige Handlinger, 5. Hellige Ord, 6. Hellige Tider, 7. Hellige Tegn, 8. Hellige Ting.

Blott en enda av underrubrikerna måste jag framhäva. Det är den första under avdelningen Hellige Ord: *Bønnens Grammatik*. Utförandet torde väl höra till de svagare partierna i boken men själva rubriken är utomordentligt tankeväckande och kunde förvisso ge anledning till en stor bok.

En följd av att boken är skriven för att kunna tjänstgöra som lärobok för konvertiter är att en del material som väl knappast hör hit kommit med, t. ex. redogörelsen för den romerska kurians organisation s. 94 ff.

I samma omständighet ha vi väl att söka förklaring till en del stundom ganska omotiverade och rätt vanprydande anmärkningar mot protestanterna, t. ex. följande not: Det er daerfor en Tilsnigelse, naar et privat, omend storslaaet Møde af ikke katholske Kirkemaend i Stockholm 1925 kalder sig »økumenisk Koncil» (s. 95).

Ledsamt nog motsvaras icke författarens stora framställningsförmåga av en lika stor noggrannhet i fråga om detaljerna. Så kan man iakttaga, att författaren icke alltid tillbörligt markerar åtskillnaden mellan historisk orsak och medeltida symboliska tolkningsförsök. Och förvånande är uppgiften (s. 54) att Gradualet och Kyrialet *endnu er Genstand for Reformbestrebelse i Retning af Udrensning for Fortidens u-liturgiske Musik*. Editio Vaticana av Gradualet utkom dock redan 1907. Och för-gäves söker man i förteckningen över de liturgiska böckerna efter Antiphonalet. S. 333 meddelar författaren: »7 Aug. 1907 fastslaar Pius X. Koralen som Kirkens egentlige Sang.» Det hade han väl dock gjort så grundligt som gärna är möjligt genom sin bekanta motu proprio den 22/11 1903. Om ren vårdslöshet vittnar anförandet av Johners kända koralskola under titeln »Lehrbuch der Koralgessang» (s. 332). Ej heller gör indelningen av mässan (s. 242 ff.) rättvisa åt denna gudstjänstform vare sig historiskt eller med hänsyn till innehållet.

I ett avseende förtjänar författaren emellertid ett särskilt beröm: han har förstått bildens betydelse och försett sin bok med en bilaga om 139 sidor illustrationer, delvis utmärkt instruktiva. Beklagligtvis lämna underskrifterna rum för den anmärkningen, att de visserligen ange, vad bilden vill belysa, men ofta icke varifrån det konkreta fallet är hämtat (t. ex. »Spansk Sengothik», men icke vilken kyrka, fig. 45). Bland bilderna må uppmärksamheten särskilt riktas på serien 139—233, som framställer den romerska mässan, läst av en benediktinermunk. Även om dessa bilder ingalunda höra till de värdefullaste i boken, torde de likväl höra till dem som mest fängsla en protestantisk nyfikenhet. Onekligen äro de ganska instruktiva och erbjuda en god hjälp åt den som vill studera mässans ceremoniell utan att ha tillfälle att göra detta i en katolsk kyrka.

*

Sedan Ullman utgav sitt för den tiden goda och utomordentligt betydelsefulla arbete *Evangelisk luthersk Liturgik med särskild hänsyn till svenska kyrkans förhållanden* (1874—85), har icke någon svensk sammanfattning av liturgikens innehåll sett dagen. Med så mycket större väntan har därför Hellerströms länge utlovade liturgik motsetts. Här har man verkligen anledning att anföra den gamla vanliga frasen om en lucka i vår litteratur som behövt fyllas eller om en författare som tillmötesgått ett länge känt behov.

Det är emellertid icke nog med att en dylik lucka — hur kännbar den än må hava varit — blir fylld, det ligger lika stor vikt vid, huru detta sker. Det må då genast sägas ifrån att Hellerströms bok motsvarar högt ställda anspråk. Den är innehållsrik — kanske rent av alltför späckad med detaljer — välskriven och vederhäftig.

Anledningen till bokens tillkomst är något av det allra intressantaste med den. Den är avsedd att tjäna som lärobok i liturgik vid Musikaliska Akademien för dem som där skola avlägga den högre organist- och kantorsexamen. Att Musikaliska Akademien funnit en dylik lärobok av nöden är ett tidens tecken så gott som något. Undras blott huru länge det skall dröja, innan man från detta håll förstår, att även för den lägre organistexamen bör krävas åtminstone ett minimum av liturgisk kunskap.

Det första man för övrigt lägger märke till, när man läser Hellerströms Liturgik är, att författaren tydligen bemödat sig att hålla sig på verklighetens mark. När fråga är om en protestantisk liturgisk författare är detta verkligen något anmärkningsvärt. Oftast får man nämligen i en protestantisk framställning av liturgiken mindre reda på huru gudstjänstlivet utvecklats sig under tidernas lopp och fortfarande gestaltar sig än huru det »principiellt» borde hava varit. Och att gudstjänsten utifrån »evangeliska principer» måste gestaltas så att den tillfredsställer just vederbörande författares smak och tycke, det är något för honom så axiomatiskt, att någon annan möjlighet icke ens fallit honom in. Från alla dylika långtråkiga och knappast för någon annan än vederbörande författare själv intressanta konstruktioner av det evangeliska gudstjänstlivet är Hellerströms bok kemiskt ren. De principiella delarna äro välgörande kortfattade och så allmänt hållna, att diskussion om de däri framställda påståendenas berättigande i regel knappast kan tänkas förekomma. I stället är den historiska synpunkten så mycket bättre tillgodosedd. Författaren har sålunda — i motsats till så många andra protestantiska liturgiker och kvasiliturgiker — förstått, att liturgikens uppgift väsentligen är historisk, deskriptiv och interpretativ men endast mycket litet konstruktiv. Liturgikens uppgift bör med andra ord vara att tjäna gudstjänstlivet, icke att härska över det. Denna författarens inställning till sitt ämne vittnar tydligt om hans djupa — på evangeliskt håll mindre vanliga — förståelse för traditionen som en av gudstjänstlivets viktigaste faktorer. Gudstjänstlivet är en levande — och därmed även traditionsbunden — storhet, som kräver en respekt för sin egenart, mot vilken de evangeliska kristna blott alltför ofta våldföra sig. Vår svenska kyrka är att lyckönska till att, när hon äntligen erhållit en handbok i liturgik, denna skrivits utifrån en ståndpunkt, där man förstår och vill bevara det gudstjänstliga arvet. Den kunde hava kommit från håll, där man knappast har försyn för något annat än sina egna idéer och hugskott och där man offrar gångna tiders gudstjänstliga skatter med ungefär samma glädje som man för halft annat århundrade sedan överkalkade de medeltida målningarna i kyrkorna.

Någon redogörelse för bokens uppställning skall icke här givas. Det må vara nog sagt, att innehållsförteckningen i mångt och mycket påminner om Eisenhofers, som varit författaren bekant genom det förut nämnda lilla arbetet av år 1924. Detta vare sagt icke såsom klander utan som beröm. Samma förträffliga ordning och reda som utmärkte Eisenhofer är nämligen kännetecknande även för Hellerström. Boken är dessutom försedd med ett synnerligen förträffligt register. Blott en sak beträffande uppställningen vill jag fästa uppmärksamheten på. Tvenne kapitel hava

brutits ut ur sitt naturliga sammanhang och givits en särskilt utförlig behandling i en avslutande del. Det är de båda kapitlen om kyrkans sång och dikt. Den stora betydelse dessa båda konstformer spela inom vårt gudstjänstliv och den omständigheten, att boken närmast skrivits för organistelever, rättfärdiga väl denna i och för sig något otympliga anordning.

En annan sak måste jag i detta sammanhang påtala. Författaren har icke så sällan tagit alldeles för liten hänsyn till sina tilltänkta läsares bildningsnivå. Det är dock orimligt att begära, att organistelever utan förklaring skola förstå vad som menas med glaskalkar i kantarusform eller dekoration i niello. Exempelen äro icke ensamstående.

Slutligen några detaljanmärkningar. Det grekiska *ἄμβων* (latin ambo) torde på svenska kunna återgivas såväl med formen *ambo* (bestämd form *ambon*) som med formen *ambon* (bestämd form *ambonen*). Dock fördrar väl konsekvensen att samma form användes åtminstone på samma sida. Motsatsen är fallet på s. 29. — S. 14 skriver författaren *Battifol* i stället för *Batiffol*. — S. 41 omtalas att halslinet, sedan övriga mässkläder påtagits, lades över huvudet och därefter nedsläpptes på axlarna. I verkligheten lades det väl, innan övriga mässkläder påtagits, över huvudet och nedsläpptes, sedan casulan påtagits på axlarna. — Sid. 81 och 137 använder författaren den stilistiskt otympliga översättningen av *τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις*: *Heliga ting för de heliga*. Detta är så mycket mera underligt som han s. 96 använder den vida bättre översättningen: *Det heliga åt de heliga*. — S. 166 meddelar att i den romerska kyrkan förekom i regel en fadder, vilken skulle vara av samma kön som den döpte, eller högst två faddrar, en man och en kvinna. Emellertid förekom under medeltiden (såväl i England som i Danmark och Sverige) även bruket att vid ett gossebarns dop hava två manliga och en kvinnlig fadder och vid ett flickebarns två kvinnliga och en manlig. — I litteraturförteckningen, som tydligen vill upptaga all viktigare litteratur i ämnet på svenska, saknar man Leufvéns avhandling om högmässoritualen 1789—1811 och D. Nylunds framställning av begravningsritualets historia. Nog hade de båda försvarat sin plats i denna förteckning minst lika väl som *Suñol*, *Metodo completo* — de Canto gregoriano.

Till sin glädje finner anmälaren, att författaren beträffande röcklinet och Upsala möte uttrycker sig försiktigare än Rohde (Svenskt gudstjänstliv) och Agnes Branting (Textil skrud), som båda förklara, att Upsala möte avskaffade röcklinet. Hellerström har rättat denna villfarelse till att mötet *önskade* avskaffa sagda liturgiska plagg. Man överlade visserligen den 7 mars om de kyrkoseder och bruk, som i följe av liturgiens förkastande borde avskaffas. Häribland var även bruket av röcklin. Beslut fattades likväl icke, påpekar Anjou, med avseende på dessa särskilda punkter. Och i det officiella mötesbeslutet omnämnes ej röcklinet med ett enda ord. Fastmer måste man anse, att röcklinets bruk där godkännes, då man hänvisar till 1571 års Kyrkoordning, som förutsätter röcklinet. Under sådana förhållanden synes uppgiften, att mötet avskaffade röcklinet, något överdriven.

Denna anmälan har redan svällt ut över de gränser som med hän-

syn till tidskriftens utrymme blivit satta för den. Anmälaren vill därför blott till sist uttrycka ett önskemål. Han har vid läsningen av Hellerströms förträffliga bok ideligen känt, att den trots sina stora förtjänster icke kommer att ge sina läsare allt vad den kunde ge, så länge vi icke äga en läsebok med liturgiska texter i svensk översättning som illustrationsmaterial. Textstudiet måste nämligen komma till för att göra framställningen levande. Särskilt en så koncentrerad framställning, som denna bok delvis är, måste annars få något torrt och dött över sig. Det önskemålet må därför uttalas, att en dylik läsebok med det första måtte komma till stånd.

Knut Peters.

Nytgivet liturgiskt-musikaliskt material.

För den som i vår gudstjänstmusik ser, icke ett ur ensidiga estetsynpunkter åstadkommet inslag, vilket utan saknad kunde undvaras, utan ett organiskt led i gudstjänstakten och som sådan ett omistligt medel att höja människan »över tiden», för den kan väl våra dagars livaktighet på det liturgiskt-kyrkomusikaliska området ej vara annat än en källa till glädje. Ty vad stråvan å detta område går ut på, det är tillvaratagandet av de värden, genom vilka gudstjänstlivet ytterligare kan berikas och fördjupas. Men varför ständigt och envist återknyta till den gamla kyrkomusiken, säger någon. Är det ändå inte rent antikvariska intressen som här göra sig gällande? Skall inte vår egen tid ha något att säga? Jo, för visso! Där denna verkligen har något att ge bör självfallet även dess stämman få tala. Emellertid är väl de flesta kyrkomusikers erfarenhet den, att av den myckenhet musik från skilda tider, de kommit att bruka, just den *klassiska* eller den i *gammal kyrkoton rotade musiken* som ingen annan förmår skänka den lyftning, som vår gudstjänstmusik rätteligen avser. Att denna musik från förfädrens tid icke endast *står sig* utan att ett fördjupande och allvarligt inträngande i den, det må nu gälla den rent gregorianska sången, den evangeliska kyrkovisan eller den rikhaltiga klassiska orgelmusiken, även väcker *ökad kärlek* till densamma, det är något som av allt flera i våra dagar omvittnas.

Vad som närmast föranlett dessa rader är utgivandet å Gleerups förlag¹⁾ av *dels* tre stycken ur den svenska högmässan ordnade för responsorisk sång, nämligen 1) Allmänna kyrkobönen: Helige, Herre Gud, 2) Kortare formen av litanian, 3) Nicenska trosbekännelsen: Vi tro på en enda Gud... *dels* och liturgisk ordning för julotta. Föreliggande stycken ur den svenska högmässan äro avsedda att brukas under växelsång mellan prästen, kören och församlingen. Till den allmänna kyrkobönen har upptagits ett medeltida litanie-motiv; för den kortare formen av litanian har den frygiska litanian, som återfinnes i 1897 års Musik till svenska

¹⁾ Stycken ur den svenska högmässan ordnade för responsorisk sång. Pris 75 öre. Julotta, pris 75 öre. Gleerups förlag.